

Д. А. Чижов

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ,
науковий співробітник
Інституту державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

У статті розкрито і схарактеризовано різні думки багатьох науковців щодо сутності національної безпеки країни. Різноманітність трактувань із визначення національної безпеки дає змогу автору аргументувати, що вона є складною структурною системою і багатоплановим явищем. Названо такі основні структурні елементи національної безпеки: державна, громадська, техногенна, екологічна, економічна, енергетична, інформаційна, безпека особистості, політична, військова.

На основі аналізу наукових поглядів щодо суті поняття «національна безпека» автор дійшов висновку, що національна безпека – це захист життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави у різних сферах життєдіяльності від загроз зовнішніх і внутрішніх, який забезпечує стабільний розвиток країни загалом.

Перераховано основні об'єкти національної безпеки, а саме: громадяни (їхні права і свободи), суспільство (духовні та матеріальні цінності), держава (її конституційний устрій, суверенітет і територіальна цілісність).

Проаналізовано ситуацію із нормативним забезпеченням української системи національної безпеки, законодавства окремих зарубіжних країн із цієї проблематики. Визначено особливості системи забезпечення національної безпеки держави. Розкрито поняття «система забезпечення прав людини» у контексті його функціонування у системі забезпечення національної безпеки, визначено його структуру, проаналізовано нормативне регулювання, визначено шляхи підвищення його ефективності.

Автором аргументовано, що забезпечення прав і свобод людини та громадянина є системою умов, спрямованих на ефективне втілення людиною прав і свобод.

Проаналізовано чотири основні підсистемні елементи системи забезпечення прав і свобод людини, а саме: інституційне забезпечення, правове забезпечення, організаційне забезпечення, ресурсне забезпечення.

Ключові слова: національна безпека, права та свободи людини і громадянина, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, система забезпечення прав і свобод людини та громадянина, законодавче забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина.

Постановка проблеми. Поміж широкого спектру проблем, які вирішує нині юридична наука, чільне місце посідає проблема забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Рівень забезпечення прав і свобод людини визначається розвиненістю механізмів і розробленістю засобів, заходів і процедур, які використовуються під час охорони і захисту прав і свобод людини, що і дозволяє говорити про захищеність і безпеку особистості у державі.

До того ж забезпечення прав і свобод людини та громадянина є складною і дуже гострою проблемою сьогодення, адже сучасна юридична наука розглядає забезпечення прав і свобод людини через розгалужені елементи.

Загалом проблеми національної безпеки стоять нині в епіцентрі уваги більшості розвинутих зарубіжних країн, міждержавних утворень і громадських об'єднань. Саме глобальне середовище небезпеки, яке нині містить велику кількість загроз і викликів найрізноманітнішого

характеру, і послужило причиною такої уваги [1, с. 16]. Власне поняття «національна безпека» все частіше з'являється на сторінках інформаційних видань, водночас комплексність і багатоаспектність цієї проблеми зробили її предметом дослідження науковців із різних сфер діяльності.

Тлумачення поняття «національна безпека» та аналіз напрямів розуміння його сутності зумовлені тією обставиною, що воно є ключовим для формування концепції національної безпеки будь-якої держави, що, у свою чергу, є основоположним у разі визначення політики національної безпеки, основною функцією якої є визначення головних інтересів нації і здійснення керівництва під час створення основних стратегій, що стосуються нинішніх і майбутніх загроз, а також можливостей їх усунення. Окрім того, розуміння суті, бачення структурних і функціональних компонентів загальної системи забезпечення національної безпеки сприяє методологічному обґрунтуванню завдань забезпечення національної безпеки, зокрема і України [2, с. 43].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням теоретичних і практичних проблемних питань у галузі національної безпеки присвячено велику кількість праць багатьох науковців. Науково-теоретичну базу для написання цієї статті становили праці В.Б. Вагапова, О.В. Глазова, О.М. Гончаренка, М.Б. Левицької, Е.М. Лисицина, В.А. Ліпкана, А.А. Романової, Л.А. Сиволапа, В.М. Співака, Е.В. Тітка та інших.

Формулювання мети статті. Метою роботи є дослідження національної безпеки як елемента системи забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначаючи сутність і складники поняття «система забезпечення прав і свобод людини і громадянина», елементом якої є національна безпека, спочатку встановимо, що є національною безпекою. Це потрібно з метою визначення специфіки тієї сфери суспільних відносин, в якій відбувається забезпечення прав людини, і є досить великим теоретичним поняттям, що вживається у різних значеннях у дослідженнях, проведених у межах багатьох наук.

Відзначимо, що серед науковців, які досліджують проблеми національної безпеки, існує безліч різних трактувань щодо визначення основного понятійного апарату цієї сфери у більш вузькому або, навпаки, більш широ-

кому значенні такого словосполучення. Тому ми вважаємо за доцільне висвітлити принаймні декілька з них задля розкриття загальної картини розуміння цього поняття. Зокрема, В.М. Співак у своїй роботі зазначає, що сутність національної безпеки (тобто захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз) полягає у комплексному і рівноцінному поєднанні її складників (об'єктів), у функціонуванні цивілізованих гарантій і механізмів їх надійного захисту [3, с. 18].

Подібною думки дотримуються й інші дослідники, які вважають, що національна безпека – це категорія, що характеризує ступінь (міру, рівень) захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз або ступінь відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суспільства і держави [4, с. 20].

На думку М.Б. Левицької, «національна безпека – це стан захищеності громадянина, суспільства і держави» [5, с. 7].

В. Ліпкан у своїй роботі подає більш конкретизоване визначення поняття «національна безпека». На думку автора, сучасне розуміння природи національної безпеки не обмежується виключно сприйняттям її як стану захищеності. Національна безпека виступає своєрідною сферою існування людини, держави, нації, культури, звичаїв, традицій, ресурсів, що не лише тісно пов'язує між собою людей, але й єднає їх із історичною спадщиною і довкіллям. Йдеться про збереження матеріального і духовного багатства нації, а також про органічне поєднання і реалізацію прагнення людини до безпеки та можливість забезпечення національної безпеки з боку державних і недержавних організацій [6, с. 10].

Короткий аналіз наукових підходів до визначення сутності національної безпеки показує, що основний акцент у них робиться на захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від будь-якої небезпеки.

Отже, національна безпека – це захист життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави у різних сферах життєдіяльності від загроз зовнішніх та внутрішніх, який забезпечує стабільний розвиток країни загалом.

Різноманітність міркувань щодо визначення національної безпеки дає змогу аргументувати, що вона є складною структурною системою і багатоплановим явищем, а тому голов-

ними структурними елементами національної безпеки є такі: державна безпека – поняття, за допомогою якого характеризується рівень захищеності держави від зовнішніх і внутрішніх загроз; громадська безпека – поняття, виражене у рівні захищеності особистості і суспільства переважно від внутрішніх загроз; техногенна безпека – рівень захищеності від загроз техногенного характеру; екологічна безпека і захист від загроз стихійних лих; економічна, енергетична, інформаційна безпека; безпека особистості; політична і військова безпека [7, с. 58].

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06. 2018 р. національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз [8].

У ч.1 ст. 3 цього Закону зазначається, що державна політика у сфері національної безпеки та оборони спрямована на захист людини і громадянина (їхнього життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності); демократичних цінностей суспільства, його добробуту та умов для сталого розвитку; конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності держави; території, довкілля – на захист від надзвичайних ситуацій [8].

Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 «Стратегія національної безпеки України» закріплюється норма про те, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні. Здійснення цієї норми Конституції України – головна мета державної політики національної безпеки» [9].

На основі аналізу чинного законодавства і наукових поглядів можна відзначити, що національна безпека України як складна система містить такі загальні ознаки і необхідні умови її функціонування, як цілісність, відносна самостійність і стійкість. Водночас цілісність має забезпечуватися збереженням суверенітету, територіальної цілісності та неподільності України як держави. Відносна самостійність (автономність) має забезпечуватися досягненням стабілізації економіки у максимально короткі терміни і подальшим стійким її розвитком із елементами інтеграції у світове співтовариство. Стійкість має забезпечуватися раціональним і гнучким управлінням національною безпекою, тобто сукупністю скоординованих

дій державних і громадських організацій щодо подолання внутрішніх і зовнішніх загроз на основі Конституції, законів та інших нормативно-правових актів.

Отже, до основних об'єктів національної безпеки відносяться такі: права і свободи громадян, духовні і матеріальні цінності суспільства, конституційний устрій, суверенітет і територіальна цілісність держави. Враховуючи це підгрунття, О.В. Глазов у своїй роботі виділяє окремі чинники основних показників національної безпеки, а саме: незалежність, суверенітет і територіальну цілісність держави; розвиток громадянського суспільства, рівень демократизму, формування належного і дієвого законодавчого забезпечення правової держави; захищеність особи; економічні можливості держави; загальну стратегію національного розвитку, «національної ідеї», загальнонаціональної мети; національну згоду та єдність; внутрішньополітичну стабільність; здатність і готовність реалізовувати загальнонаціональні цілі політичних сил [2, с. 44].

Цікавим є зарубіжний досвід із цієї проблематики. Зокрема, у Стратегії національної безпеки США 2017 р. визначено чотири пріоритетні сфери, так звані «стовпи» американської зовнішньої політики: 1) «захист американців і американського способу життя»; 2) «сприяння економічному процвітання Америки»; 3) «збереження миру через силу» (підвищення військової могутності США і стримування ворогів); 4) «подальше поширення американського впливу у світі» [10].

Як зазначають окремі дослідники цього питання, національна безпека – це не те, що просто впливає на добробут американців. Передусім це те, що передбачає їхній захист, безпеку і свободи [11].

У Стратегії національної безпеки Республіки Польща – 2020 одним із національних інтересів республіки Польща у національній безпеці є «захист незалежності, територіальної цілісності, суверенітету і забезпечення безпеки держави і громадян» [12].

Відповідно до змісту цієї Стратегії до основних національних інтересів Республіки Польща відноситься: захист територіальної цілісності, незалежності, суверенітету та забезпечення безпеки держави і громадян; формування міжнародного правопорядку, заснованого на солідарній співпраці та повазі до міжнародного права, що, у свою чергу, гарантує безпечний розвиток Польщі; зміцнення національної

ідентичності і захист національної спадщини; забезпечення умов для стабільного і збалансованого соціально-економічного розвитку, а також захисту довкілля.

Основними національними інтересами Республіки Білорусь, відповідно до Концепції національної безпеки республіки Білорусь, є дотримання і захист основних прав і свобод людини [13].

Варто відзначити, що організації та інститути безпеки у сучасних умовах усіх рівнів (міжнародної, регіональної, національної) мають за мету захист життя кожної людини, забезпечення її природних прав і свобод. Переважна більшість світової спільноти визнає пріоритетну цінність людини, повагу до її гідності, вроджених і невід'ємних прав, що зумовило створення міжнародних механізмів забезпечення і захисту прав людини як на універсальному, так і на регіональному рівнях [14, с. 134].

Національна безпека і права людини є категоріями, що перебувають між собою у діалектичному взаємозв'язку, який передбачає, як не парадоксально, і єдність, і протистояння. З одного боку, права людини, реалізація яких передбачає свободу дій, можуть бути обмеженими з огляду на вимоги національної безпеки, громадського порядку, публічного інтересу, територіальної цілісності (наприклад, право на свободу вираження поглядів, де під правомірне обмеження підпадає свобода дії із метою захисту національної безпеки відповідно до положень Європейської Конвенції із прав людини, 1950 року (п. 2 ст. 10) [15] і практики Європейського суду із прав людини). З іншого боку, національна безпека спрямована на встановлення режиму відповідної та дієвої реалізації суб'єктивних прав як кожного громадянина зокрема, так і людини загалом. Усвідомлення останнього ґрунтується на тому, що права і свободи особистості посідають чільне місце нині серед найважливіших об'єктів політики національної безпеки, виокремлюючи цілісну, так би мовити, систему національної безпеки людини.

Відповідно до ст. 3 Конституції України зазначається, що в Україні найвищою соціальною цінністю визнаються людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека [16]. Держава гарантує дотримання прав і свобод людини та громадянина під час здійснення своєї діяльності Службою безпеки України [17].

Водночас стратегічними цілями забезпечення національної безпеки у сфері державної і громадської безпеки є захист основ конститу-

ційного ладу, основних прав і свобод людини та громадянина, охорона суверенітету України, її незалежності і територіальної цілісності, а також збереження громадянського миру, політичної і соціальної стабільності у суспільстві.

Права і свободи людини та громадянина можуть бути обмеженими тільки на підставі закону і в суворо встановлених законом межах (для прикладу, в умовах надзвичайних ситуацій, воєнного стану та інших).

Потрібно зазначити, що основними об'єктами національної безпеки виступають громадяни із їхніми правами і свободами, суспільство із своїми духовними та матеріальними цінностями, держава, а саме конституційний устрій, суверенітет і територіальна цілісність.

Що ж слід розуміти під забезпеченням, в якому ракурсі використовується цей термін у правових актах, присвячених національній безпеці, і який його зміст стосовно прав і свобод особи?

Термін «забезпечення» щодо різного роду правових приписів взагалі і до прав і свобод зокрема розглядається у двох аспектах: по-перше, як діяльність державних органів, громадських організацій, посадових осіб і громадян зі здійснення ними своїх функцій, компетенції, обов'язків із метою створення оптимальних умов для суворої та неухильної реалізації правових приписів і правомірного здійснення прав і свобод; по-друге, як висновок, результат цієї діяльності, який виражається у фактичній реалізації правових приписів прав і свобод громадян.

Отже, ми вважаємо, що поняття «забезпечення» щодо «особистісних інтересів» застосовується у декількох значеннях: по-перше, наданні певних гарантій для повноцінної реалізації прав особистості; по-друге, створенні комплексних заходів із ефективного захисту прав людини; по-третє, створенні умов для сприятливого розвитку людини. Перше і друге можна досягти за допомогою низки правових засобів та інструментів. У свою чергу, створити умови для сприятливого розвитку людини можна у комплексі зі соціально-економічними заходами. Для забезпечення інтересів особистості потрібна певна сукупність правових і неправових явищ, наявних в єдності і у взаємозв'язку, тобто за допомогою певного механізму.

Забезпечення прав і свобод людини та громадянина – це певна система умов, спрямованих на ефективне здійснення людиною прав і свобод.

Із цього приводу А.А. Романова у своїй роботі зазначає, що система забезпечення прав і свобод людини і громадянина, як і будь-яка інша система, має певну структуру. Тобто система забезпечення прав і свобод людини та громадянина складається із чотирьох підсистемних елементів, а саме:

- правове забезпечення;
- інституційне забезпечення;
- ресурсне забезпечення;
- організаційне забезпечення.

На думку автора, усі ці елементи діють на підставі таких початкових принципів, як єдність мети, взаємна залежність, взаємний вплив [18, с. 601].

Правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина містить усю сукупність міжнародно-правових актів щодо сфери прав людини, які пройшли процедуру ратифікації Верховною Радою України, та сукупність законодавчих актів України, які регулюють права і свободи людини та громадянина.

Під інституційним забезпеченням прав і свобод людини та громадянина розуміють багаторівневу систему державних органів, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства, залучених до забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Ресурсне забезпечення прав і свобод людини та громадянина виражається через сукупність таких чинників, як матеріально-технічне, фінансово-економічне, наукове, кадрове та інформаційне забезпечення. Тобто цей елемент системи містить засоби, за допомогою яких досягається основний результат – забезпечення прав і свобод.

Що стосується організаційного забезпечення прав і свобод людини та громадянина, то його можна визначити як певний механізм і процес соціального управління, спрямовані на забезпечення прав і свобод.

Отже, всі елементи системи забезпечення прав і свобод людини та громадянина діють задля досягнення єдиної мети – забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Висновки. Отже, система забезпечення прав і свобод людини та громадянина є сукупністю взаємозалежних і взаємопов'язаних елементів, спрямованих на досягнення єдиної мети – забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Поняття «національна безпека» має велику кількість трактувань та аспектів, відмінність між

якими полягає і у відповідних позиціях тих науковців, які вивчають цю проблему.

Ми вважаємо за доцільне звернути увагу також на той факт, що комплексне дослідження явища національної безпеки зумовлює врахування різних, навіть найбільш дискусійних думок і підходів у цій сфері, які значною мірою доповнюють одна одну.

Забезпечення високого рівня захисту національних інтересів, за допомогою якого створюються належні умови для стабільного розвитку особистості, суспільства і держави, є завданням політики національної безпеки держави загалом.

У свою чергу, забезпечення національної безпеки як елемента системи забезпечення прав та свобод людини та громадянина залежить передусім від правової політики держави, належного законодавчого забезпечення, координації усіх органів державної влади, інститутів держави і суспільства, що захищають національну безпеку. Тому однією із функцій загальної теорії національної безпеки є належне створення нормативно-правової бази не лише для її забезпечення, але і для забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Список використаної літератури:

1. Романов О. Національна безпека: сучасний стан та перспективи. *Юридичний журнал*. 2005. № 4. С. 15-20.
2. Глазов О.В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Політологія*. 2011. Т. 155, вип. 143. С. 42-46.
3. Співак В.М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації : монографія. Київ: Логос, 2011. 416 с.
4. Гончаренко О.М., Лисицин Е.М., Вагапов В.Б. Поняття національної безпеки в контексті національних інтересів України. *Наука і оборона*. 2002. № 1. С. 18-24.
5. Левицька М.Б. Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ. 2002. 17 с.
6. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки : підручник. Київ : КНТ, 2009. 631 с.
7. Сиволап Л.А. Теоретичні аспекти національної безпеки країни та вплив на неї економічної безпеки. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. 2014. Випуск 27. С. 55-62. URL: VPDTU_ek_2014_27_9.pdf

8. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
9. «Стратегія національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
10. The National Security Strategy. Washington D.C. : White House, 2017. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>.
11. Kim R. Holmes, PhD What Is National Security? URL: https://www.heritage.org/sites/default/files/2019-10/2015_IndexOfUSMilitaryStrength_What%20Is%20National%20Security.pdf
12. Стратегія національної безпеки Республіки Польща-2020. URL: <http://opk.com.ua/стратегія-національної-безпеки-респ/>
13. Концепция национальной безопасности Республики Беларусь от 09.11. 2010 р. URL: <http://prokuratura.gov.by/ru/acts/kontseptsiya-natsionalnoy-bezopasnosti-respubliki-belarus/>
14. Тітко Е.В. Національна та міжнародна безпека у контексті захисту прав людини в умовах союгодення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2(12). С. 126-138. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/FPpr_2016_2_12.pdf
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
16. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
17. Про службу безпеки України: Закон України 25 березня 1992 року № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.
18. Романова А.А. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2012. № 2. С. 599-602. URL: [FP_index.htm_2012_2_95%20.pdf](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/FP_index.htm_2012_2_95%20.pdf)

Chyzhov D. A. National security as an element of the system of ensuring the rights and freedoms of man and citizen

The article reveals and characterizes the different views made by many scholars on the essence of national security. The variety of interpretations on the definition of national security allows the author to argue that it is a complex structural system and a multifaceted phenomenon. The main structural elements of national security are named: state security; public security; technogenic safety; ecological; economic security; energy security; informational security; personal security; political security; military security.

Based on the analysis of scientific views on the essence of the concept of “national security”, the author concludes that national security – is the protection of vital interests of society, society and the state in various spheres of life from external and internal threats, which ensures stable development.

The main objects of national security are listed, namely: citizens – their rights and freedoms; society – spiritual and material values; the state – its constitutional system, sovereignty and territorial integrity. The situation with the normative support of the Ukrainian national security system, the legislation of some foreign countries on this issue is analyzed. The peculiarities of the system of ensuring the national security of the state are determined. The concept of the system of ensuring human rights in the context of its functioning in the system of national security is revealed, its structure is determined, normative regulation is analyzed, ways of increase of its efficiency are determined.

The author argues that the provision of human and civil rights and freedoms is a system of conditions aimed at the effective implementation of human rights and freedoms.

Four main subsystem elements of the system of ensuring human rights and freedoms are analyzed, namely: institutional support; legal support; organizational support; resource provision.

Key words: *national security, human and civil rights and freedoms, ensuring human and civil rights and freedoms, system of ensuring human and civil rights and freedoms, legislative provision of protection of human and civil rights and freedoms.*